

знання. Лише за цих умов знання мови стане засобом повноцінного спілкування, засобом міжкультурної комунікації.

Використана література:

1. *Верещагин Е.М., Костомаров В.Г.* Язык и культура: лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. – М., 1990.
2. *Тер-Минасова С.Г.* Язык и межкультурная коммуникация. – М., 2000.
3. *Ковальчук М.А.* Гуманизация образования: методы интенсивного обучения иностранным языкам // Вестник Московского ун-та. Сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – М., 1998. – № 3. – С. 20–30.
4. *Толстой Н.И.* Язык и народная культура // Толстой Н. И. Очерки по славянской культурологии и этнолингвистике. – М., 1995.
5. *Улукханов И.С.* Культура и цивилизация: Этимология, история, семантика, соотношение с языком // Исследования по славянским языкам. – Сеул, 1996.
6. *Барсукова В.Л.* Язык как средство хранения культурно-исторической информации // Политическая жизнь Западной Европы: античность, средние века, новое время. – Арзамас, 2004. – №3. – С. 125–129.
7. *Молчанова Г.Г.* Антропонимическая паремия как иконический знак и культурологический признак // Вестник Московского ун-та. Сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – М., 2004. – № 4. – С. 86–95.

Терехова Д.І.
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

СПОСОБИ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ЦІННІСНИХ ПРІОРИТЕТІВ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОЇ СПІЛЬНОТИ

Постановка проблеми в загальному вигляді. Сучасна лінгвістика характеризується опрацюванням проблем взаємодії мови та культури, міжнаціонального спілкування представників різних народів. Образи свідомості, що асоціюються зі словами, комуніканти використовують для побудови думок при кодуванні та декодуванні мовленнєвих повідомлень. На думку Є. Ф. Тарасова, знакове спілкування, у тому числі й мовленнєве, – це процес оперування образами свідомості, на які комуніканти вказують за допомогою тіл знаків (означуваних); спільність мовних свідомостей є необхідною передумовою мовленнєвого спілкування [14, 30].

Аналіз останніх досліджень і публікацій репрезентує активне вивчення концептів або асоціативних полів слів-стимулів задля виявлення етнокультурної специфіки мовної свідомості певного народу (див.: Агаркова, 2004; Балущ, 2005; Берестнев, 1999; Бескоровайна, 2004; Воркачев, 2002; Голикова, 2003; Голубовская, 2002; Дашиева, 2000; Иваницкий, 2005; Иватович, 2005; Карасик, 2004; Караулов, 2000; Мариньчак, 2000; Михалкина, 2005; Незговорова, 2004; Печенкина, 2001; Подолян, 1999; Радзієвська, 1999; Романовская, 2005; Сукаленко, 1992; Хижняк, 2000; Чернейко, Долинский, 1996; Шершнева, Тхорик, 2001; Яковенко, 1999 тощо).

Актуальність роботи пояснюється невпинною увагою сучасних лінгвістів та психолінгвістів до вивчення етнокультурної специфіки мовної свідомості представників різних народів задля оптимізації міжкультурної комунікації.

Як відомо, культура – це сукупність матеріальних і духовних цінностей, вироблених людством; специфічний спосіб розвитку людської життєдіяльності, представлений у продуктах матеріальної і духовної праці; спосіб життєдіяльності людини з освоєння світу;

міра ставлення людини до себе, суспільства і природи; сфера становлення, розвитку соціологізації людини в природному й соціальному оточенні [17, 515].

Духовна культура – це такий спосіб свідомої організації особистістю своєї індивідуальної сенсожиттєвої діяльності у сфері духовного й матеріального виробництва, який забезпечує їй всебічну самореалізацію, самоздійснення її сутнісних сил, різноманітних проявів життя [17, 515-516].

Носій певної культури має свідомість, яка складається із психічних образів та уявлень, існуючих в його культурі. Отже, зміст свідомості в носіїв різних культур не є універсальним, а специфічним, і, за словами М. Бердяєва, “людина входить до людства крізь національну індивідуальність як національна людина” [3, 9]. Зрозуміло, у людини є родові риси взагалі, але в ній є ще й риси індивідуально-національні. Тому культура завжди є конкретно-людською, національною і лише в такій своїй якості тяжіє до загальнолюдського. Людина входить до універсального крізь своє індивідуальне [3, 9].

Змістом духовності є моральність і любов, а соціальним її ядром є вихід окремої людини з межі індивідуального життя, орієнтація на загальне благо. Принцип служіння пронизує і тримає на собі змістовний сенс духовності: любов, дружбу, патріотизм тощо [8, 125].

Свідомість завжди зумовлюється певною культурою. У психолінгвістичному розумінні значення є однією зі складових свідомості, оскільки в ній зафіксовано суспільний досвід. Суспільство виробляє свідомість через функціонування її в діяльності та свідомості окремого індивіда, представника лінгвокультурної спільноти.

Таким чином, дослідження свідомості людини, зафіксованої за допомогою мови, може розкрити особливості образу світу, притаманного певному етносу [3, 8].

Психолінгвістичні методи дослідження дають можливість вивчати образи мовної свідомості, подані у вигляді асоціативних полів слів. Асоціативне поле слова-стимулу є вербальною репрезентацією мовної свідомості, “фрагментом” загального образу світу народу. У розумінні терміна “мовна свідомість” ми дотримуємося поглядів Н.В.Уфімцевої, на думку якої, мовна свідомість – це опосередкований мовою образ світу певної культури, тобто сукупність перцептивних, концептуальних та процедурних знань носія культури про об’єкти реального світу [16, 162].

У статті поставлено **мету** виявити спільне та відмінне в образах мовної свідомості українців та росіян, віднайти ціннісні орієнтації сучасних представників зазначених етносів. Для досягнення мети слід виконати такі **завдання**: зіставити значення слів МАТИ / МАТЬ за тлумачними словниками; проаналізувати асоціативні поля слів-стимулів МАТИ / МАТЬ в українській та російській мовах за матеріалами “Славянського асоціативного словаря” [10]; порівняти виявлені моральні цінності з наявними у фольклорних джерелах. На жаль, неможливо охопити таке величне поняття у повному обсязі та чітко розкласти його за науковими методами, тим більше у межах статті, але спробуємо хоча б наблизитися до цього.

Порівнюючи дефініції слів МАТИ / МАТЬ за тлумачними словниками (Словник української мови. – К.: Наук. думка, 1970-1980. – Т. 1-11; Словарь современного русского литературного языка. – М. – Л.: Изд-во АН СССР, 1950-1965. – Т. 1-17.), помічаємо подібність лише у перших двох значеннях:

<i>Українська мова</i> МАТИ	<i>Російська мова</i> МАТЬ
1. Жінка стосовно дитини, яку вона народила. / Божа (господня, пречиста) мати, рел. – богородиця, мати	1. Женщина по отношению к своим детям // женщина, имеющая детей. Мать-героиня.

<p>Христа. Весільна мати; досвітчана мати; мати-героїня – почесне звання, яке надавали в СРСР жінці, що має 10 і більше дітей, та орден, яким її відзначають; Хрещена мати. 2. Самиця стосовно своїх малят.</p>	<p>Почетное звание и орден, учрежденные Верховным Советом СССР и присваиваемые в СССР женщине-матери, родившей и воспитавшей 10 и более детей; женщина, имеющая это звание и орден. // Родина-мать, мать-родина. / Разг. и народн.-поэт. Мать – сыра земля. / Крестная мать. 2. Самка по отношению к своим детенышам. 3. Простореч. Обращение к лицу женского пола. 4. Устар. Название монахини или жены духовного лица, а также обращение к ним</p>
---	--

Отже, в обох мовах майже збігаються перші два значення слів МАТИ / МАТЬ, тільки в українській мові це слово може вживатися ще й у значенні “весільна мати”, “досвітчана мати”. За традиціями весільного обряду зафіксовано ще вживання як “Богородиця”, а в російській – у значеннях “Родина-мать” та “мать сыра земля”. У російській мові слово МАТЬ має ще два значення: просторічне – звертання до жінки, застаріле – назва черниці бо жінки церковного служителя та звертання до них.

У словнику української мови подається ще омонім **мати** – дієслово, яке вживається в значенні того, що комусь належить що-небудь, є його власністю.

Таким чином, аналіз статей тлумачних словників репрезентує певні розбіжності в значеннях таких знайомих і “рідних” слів у двох близькоспоріднених мовах.

Зіставимо тепер асоціативні значення слів-стимулів МАТИ / МАТЬ за словниковими статтями “Славянського асоціативного словаря” [10, 146-148], який містить найновіші результати вільних асоціативних експериментів, проведених в Україні та Росії.

Оскільки подані словникові статті являють собою асоціативні поля двох стимулів, проаналізуємо спочатку найчастотніші реакції – ядра полів, які представлені в таблиці:

Таблиця 1

Ядра асоціативних полів стимулів МАТИ / МАТЬ

№	Українська мова	Частотність	Російська мова	Частотність
1.	<i>рідна</i>	88	<i>отец</i>	111
2.	<i>добра</i>	19	<i>Родная</i>	44
3.	<i>любов</i>	19	<i>Любовь</i>	30
4.	<i>моя</i>	14	<i>Родина</i>	28
5.	<i>добро</i>	13	<i>Моя</i>	26
6.	<i>жінка</i>	11	<i>Женина</i>	21
7.	<i>лагідна</i>	11	<i>Любимая</i>	14
8.	<i>ніжність</i>	11	<i>Твою</i>	14
9.			<i>Добрая</i>	10

У свідомості росіян слово МАТЬ поєднується насамперед із батьком – це дві найголовніші людини у житті кожної людини, констатація повноти сім’ї, про що свідчить найчастотніша реакція *отец* (111). Для українців більш значущим є визначення ступеня спорідненості – *рідна* (88) (просто одразу спливає поетичне “Рідна мати моя...”), ця реакція в росіян посідає друге місце, але із значно нижчою частотністю *родная* (44). Подібне явище демонструють і реакції *моя* (14) / *моя* (26), тільки вже з більшим кількісним показником у російській мові. Як видно з ядерних реакцій, *рідна мати* українцями характеризується як *жінка* (11) *добра* (19), *лагідна* (11), яка дарує материнську *любов* (19), *добро* (13), *ніжність* (11). Для росіян також дуже важливою є материнська *любовь* (30), доброта *добрая* (10), але суттєвим є й відповідне почуття, ставлення до матері – *любимая* (14). На відміну від українців, характерним для російських респондентів є поєднання образу матері з

образом батьківщини – *родина* (28), піднесене ставлення до “Родины-матери”. З іншого боку, на жаль, росіяни демонструють і активне вживання цього слова в лайливій лексиці – *твою* (14).

Для подальшого якісного аналізу асоціативних полів досліджуваних слів використано метод асоціативного гештальту [6], який являє собою закріплений за словом цілісний образ, що поєднує чуттєві та раціональні елементи, а також об’єднує динамічні та статичні аспекти відображуваного об’єкта або явища [13: 37].

Саме асоціативний гештальт дозволяє врахувати всі реакції і наочно репрезентувати структуру асоціативних полів, що надає змогу їх детально зіставити.

Асоціативний гештальт стимулу МАТИ в українській мові має такий вигляд:

(I) I. Зона 1. Родинні зв’язки (129 реакцій, 27%): *рідна* (88), *моя* (14), *найрідніша* (8), *рідненька* (3), *ріднесенька* (2), *рідний* (2); *найрідніша, моя; мама-ріднесенька, рідна моя, рідна, дорога людина, своя* та ін.

II. Зона 2. Грані материнської душі (94 реакції, 19,6 %): *любов* (19), *добро* (13), *ніжність* (11), *тепло* (7), *турбота* (5), *щастя* (5), *ласка* (4), *підтримка*(4), *доброта* (2), *лагідність* (2), *піклування* (2), *співчуття* (2), *спокій* (2); *добро, світло; добро, ніжність; допомога; ласка, любов; поміч, радість, розуміння, світло; тепло, доброта; тепло, любов; тепло, ніжність; тепло, розуміння; теплота, терпіння; щастя, затишок* та ін.

III. Зона 3. Ставлення до матері (78 реакції, 16,3 %): *єдина* (8), *все* (5), *кохана* (5), *берегиня* (4), *найдорожча* (4), *святе* (4), *дорога* (3), *любима* (3), *найкраща* (3), *найдорожче* (3), *любима* (3), *друг* (3), *повага* (3), *свята* (3), *люба* (2), *одна* (2), *дорога людина* (2), *благодійниця, люблю, моя єдина опора, найближча людина, найкраща у світі, незамінна, охоронець домашнього вогнища, обереги, подруга, радник, святість, це все; чуйне, ніжне* та ін.

IV. Зона 4. Риса характеру матері (54 реакції, 11,3 %): *добра* (19), *лагідна* (11), *ніжна* (5), *ласкава* (5), *любляча* (3), *турботлива* (3), *розумна* (2), *вірна*; *добра, щедра; мила, ніколи не зрадить* та ін.

V. Зона 5. Родина ті її члени (28 реакцій, 6 %), напр.: *батько* (8), *родина* (3), *ненька* (3), *син* (3), *діти* (2), *дитина, дитя, донька, дружина, сім’я, член родини, теця* та ін.

VI. Зона 6. Репродуктивна функція жінки (14 реакцій, 3 %): *жінка* (11), *родила, родить, породілля*.

VII. Зона 7. Портретні характеристики матері (8 реакцій, 1,7 %): *красива* (4), *гарна* (2), *найчарівніша, чарівна*.

VIII. Зона 8. Доля жіноча (8 реакцій, 1,7 %): *любити* (3), *піклується* (2), *любить, писати, чекати*.

IX. Зона 9. Стан душі, настрої матері (5 реакцій, 1 %): *щаслива* (2), *засмучена, любляча жінка; любляча, рідна*.

X. Зона 10. Батьківщина (5 реакцій, 1 %): *Батьківщина* (3), *вітчизна, Україна*.

XI. Зона 11. Рідний дім (4 реакції, 0,8 %): *гніздо, домівка, рідний дім, хата*.

XII. Зона 12. Життя та його періоди (3 реакції, 0,6 %): *життя* (3).

XIII. Зона 13. Мати-героїня (2 реакції, 0,4 %): *героїня* (2).

XIV. Зона 14. Соматизми (2 реакції, 0,4 %): *руки, серце*.

XV. Зона 15. Побут (2 реакція, 0,4 %): *рушник, хліб*.

XVI. Зона 16. Фітоніми (2 реакції, 0,4 %): *-й-мачуха, -і-мачуха*.

XVII. Зона 17. Вікові характеристики матері (1 реакція, 0,2 %): *стара*.

XVIII. Зона 18. Ремінісценції (1 реакція, 0,2 %): *Марія*.

XIX. Зона 18. Соціальні характеристики матері (1 реакція, 0,2 %): *одиночка* (рус.).

XX. Зона 20. Душа материнська (1 реакція, 0,2 %): *душа*.

XXI. Зона 21. Національні характеристики матері (1 реакція, 0,2 %): *українка*.

XXII. Зона 22. Функції вдома (1 реакція, 0,2 %): *господиня*.

XXIII. Зона 23. Стан здоров'я (1 реакція, 0,2 %): *здорова*.

XXIV. Зона 24. Втрата матері (1 реакція, 0,2 %): *померла*.

XXV. Зона 25. Інвективи (1 реакція, 0,2 %): *вашу (рус.)*.

II) Зони, які репрезентують асоціації на слово-омонім МАТИ (дієслово), на них припадає 23 реакції, 5 %, але їхній детальний розгляд не входить до завдання цієї статті.

Такий вигляд має асоціативний гештальт стимулу МАТЬ у російській мові:

I. Зона 5. Родина та її члени (157 реакцій, 27 %), напр.: *отец (111), мама (6), дети (5), дочь (5), сын (3), и мачеха (3), мачеха (2), детей (2), жена (2), и отец (2), и сын (2), ребенок (2), дочка, мать; отец, сын, дочь; родители, семья, сестра* та ін.

II. Зона 1. Родинні зв'язки (86 реакцій, 14,6 %): *родная (44), моя (26), родной человек (4), родня (4), родной (2), его (2), роднее всех, кровь* та ін.

III. Зона 3. Ставлення до матері (74 реакції, 12,6 %): *любимая (14), дорогая (7), святое (6), хорошая (6), милая (5), одна (3), единственная (2), люблю (2), любит (2), святая (2), близкий человек (2), долг, дорогое, дорожке нет, жалко, защитник, любимый человек, моя дорогая, на 1 месте, нужна, оплот, подруга, самый близкий человек, самое дорогое, самое прекрасное, самая лучшая, самый хороший человек, свято, сволочь, уважение, это святое, это моя жизнь* та ін.

IV. Зона 2. Грані материнської душі (72 реакції, 12,2 %): *любовь (30); тепло (7), забота (6), добро (5), нежность (5), спокойствие (3), доброта (2), поддержка (2), радость (2); добро, любовь, ласка; любовь, забота; любовь, нежность; помощь* та ін.

V. Зона 10. Батьківщина (30 реакцій, 5 %): *родина (28), отечество, Россия*.

VI. Зона 6. Репродуктивна функція жінки (26 реакцій, 4,5 %): *женщина (21), кормилица (2); женщина, имеющая детей; кто родил, рождение, троих детей*.

VII. Зона 4. Риси характеру матері (21 реакція, 3,6 %): *добрая (10), злая (2), ласковая (2), любящая, нежная, скромная, строгая, умная* та ін.

VIII. Зона 25. Інвективи (18 реакцій, 3 %): *твою (14), вашу (2), твою ..., твою (вашу)*.

IX. Зона 18. Ремінісценції (13 реакцій, 2,2 %): *Горький (3), Горького (2), зовет (2), говорила мне о судьбе, М.Горький, "На дне"; есть мать, она одна; и в Африке мать, нет слов просто*.

X. Зона 11. Рідний дім (12 реакцій, 2 %): *дом (8), дома (2), дом родной, очаг*.

XI. Зона 12. Життя та його періоди (11 реакцій, 2 %): *жизнь (8), детство (3)*.

XII. Зона 26. Персоналії (7 реакцій, 1,2 %): *Женя (2), Аня, Ваня, Людмила, Тамара, я*.

XIII. Зона 8. Доля жіноча (6 реакцій, 1 %): *думает, пилит, управление, ученье* та ін.

XIV. Зона 13. Мати-героїня (5 реакцій, 0,9 %): *героиня (5)*.

XV. Зона 27. Мати-земля (5 реакцій, 0,9 %): *земля (4), сыра земля*.

XVI. Зона 28. Мати-природа (5 реакцій, 0,9 %): *вода, природа, вечность, всего человечества, источник жизни*.

XVII. Зона 17. Вікові характеристики матері (4 реакції, 0,8 %): *седина (3), старая*.

XVIII. Зона 7. Портретні характеристики матері (4 реакції, 0,7 %): *красивая (2); родная, красивая*.

XIX. Зона 29. Порівняння (2 реакції, 0,4 %): *наседка, грач*.

XX. Зона 15. Побут (2 реакції, 0,4 %): *каша, посуду*.

XXI. Зона 24. Втрата матері (2 реакції, 0,4 %): *нет, черное*.

XXII. Зона 9. Стан душі, настрої матері (2 реакції, 0,3 %): *расстроенная, счастливая*.

XXIII. Зона 14. Соматизми (1 реакція, 0,2 %): *сердце*.

XXIV. Зона 30. Свята (1 реакція, 0,2 %): *день народження*.

XXV. Зона 21. Національні характеристики матері (1 реакція, 0,2 %): *русская*.

Для більшої наочності зони гештальтів подано в таблиці:

Таблиця 2

Структура асоціативних полів стимулів МОРАЛЬ / МОРАЛЬ

№	Зони гештальті	Українська мова, %	Російська мова, %
1.	Родинні зв'язки	27	14,6
2.	Грані материнської душі	19,6	12,2
3.	Ставлення до матері	16,3	12,6
4.	Риси характеру матері	11,3	3,6
5.	Родина та її члени	6	27
6.	Репродуктивна функція жінки	3	4,5
7.	Портретні характеристики матері	1,7	0,7
8.	Доля жіноча	1,7	1
9.	Стан душі, настрої матері	1	0,3
10.	Батьківщина	1	5
11.	Рідний дім	0,8	2
12.	Життя та його періоди	0,6	2
13.	Мати-героїня	0,4	0,9
14.	Соматизми	0,4	0,2
15.	Побут	0,4	0,4
16.	Фітоніми	0,4	-
17.	Вікові характеристики матері	0,2	0,8
18.	Ремінісценції	0,2	2,2
19.	Соціальні характеристики матері	0,2	-
20.	Душа материнська	0,2	-
21.	Національні характеристики матері	0,2	0,2
22.	Функції вдома	0,2	-
23.	Стан здоров'я	0,2	-
24.	Втрата матері	0,2	0,4
25.	Інвективи	0,2	3
26.	Персоналії	-	1,2
27.	Мати-земля	-	0,9
28.	Мати-природа	-	0,9
29.	Порівняння	-	0,4
30.	Свята	-	0,2
Кількість зон		25	25

Отже, обидва гештальти мають по 25 зон, але не всі зони збігаються, навіть при наявності зон в гештальтах обох мов обсяг реакцій та їхній якісний склад також виявляються різними, кілька зон наявні лише в певному гештальті.

Ядро гештальту в українській мові складають найбільші за обсягом такі дві зони: I. Зона 1. “Спорідненість” (27 %), II. Зона 2. “Грані материнської любові” (19,6 %); у російській – I. Зона 5. “Родина та її члени” (27 %), II. Зона 1. “Спорідненість” (14,6 %). Тенденція шанобливого ставлення, преклоніння перед рідною матір'ю, її намаганням усю себе віддати дитині простежувалася ще в ядрі асоціативного поля стимулу МАТИ і вже всебічно розкривається в найбільших зонах гештальту, підсилюється вживанням слів зі зменшувано-пестливим значенням: *рідненька* (3), *ріднесенька* (2), *мама-ріднесенька* тощо. У гештальті російської мови продовжується інша тенденція – тяжіння до складу родини, її членів.

В обох гештальтах збігаються двадцять зон, що засвідчує загальну подібність образів мовної свідомості представників двох народів. Однак розташування зон у гештальтах свідчить про перевагу в респондентів тих чи інших образів свідомості, які разом вимальовують неповторний візерунок фрагментів образів світу, що криються за словами МАТИ / МАТЬ у мовній свідомості українців та росіян. Деякі зони наявні лише в окремому гештальті: української мови – “Фітоніми”, “Соціальні характеристики матері”, “Душа материнська”, “Функції вдома”, “Стан здоров’я”; російської мови – “Персоналії”, “Мати-земля”, “Мати-природа”, “Порівняння”, “Свята”. Такі “прогалини у свідомості” можна вважати факультативними, бо за певних умов вони можуть відтворюватися. Хоча специфічні риси образів мовної свідомості в цьому також простежуються, наприклад, асоціації *господиня*, *душа* респондентів-українців пов’язуються з традиційним образом матері в українській культурі – гостинної і вправної господині, з багатим внутрішнім світом. Етнокультурні особливості мовної свідомості росіян репрезентовано асоціаціями *земля (4)*, *сыра земля*, які показують наявність у свідомості стійких поетичних образів “Мать-земля”, “Мать сыра земля”, зафіксованих, наприклад, Ю. С. Степановим [12], а також в інших словниках символів. Мати-земля наймиліша, дає сили і насагу, за неї проливають кров, вона буде останнім пристанищем людини. Цей образ присутній у багатьох слов’янських культурах, а у свідомості сучасників виявився лише у росіян. Ця риса знаходить підтвердження і в наявності реакцій *родина (28)*, *отечество*, *Россия*, які за кількісними показниками, а отже, і за ступенем актуальності у мовній свідомості росіян значно переважають аналогічні асоціації українців (*Батьківщина (3)*, *вітчизна*, *Україна*), демонструють патріотичні настрої. Подібне ставлення росіян простежується і до матері-природи як джерела життя на землі: *вода*, *природа*, *вечность*, *всего человечества*, *источник жизни*.

Красномовними показниками специфіки мовної свідомості є ремінісцентні асоціації росіян: *Горький (3)*, *Горького (2)*, *М.Горький*, “*На дне*”, - які зазначають наявність образу матері з літературних творів М.Горького, а в українців це реакція *Марія*, образ Богородиці. Асоціації зони 14 “Соматизми” *руки*, *серце / сердце* та зони 15 “Побут” *рушник*, *хліб* є ще й глибоко символічними, народно-поетичними символами, які переплітаються з образами матері, долі, життя, обрядовості.

Суто національно-специфічними є реакції МАТИ – *українка* / МАТЬ – *русская*, що вимальовують образи типових представників двох народів.

Шанобу і повагу до матері українців і росіян репрезентують реакції зони 3 “Ставлення до матері”, сповнені найкращих слів, але наявність таких, як *берегиня (4)*, *обереги* виявляє в українській мові міфологічні та обрядові образи.

Найголовніші риси національно-культурної свідомості народів зберігаються в їхніх традиційних уявленнях, образах фольклору, віруваннях, концентруються в цінностях і передаються від покоління до покоління. Так, наприклад, у фольклорі “Мати – символ життя, святості, вічності, тепла і всеперемагаючої любові. В усі віки слов’яни шанували чи не найбільше Матір. У їхньому міфологічному пантеоні гордо височіють образи-тотемі Землі-матері, Матері-вогню. Богині Слава, Берегиня, Лада, Оранта, Богоматір вважалися заступницями, добрими порадницями людей. Тисячі воєн обпекли найдужче серце Матері, що не дочекалася сина, чоловіка, батька. Найщасливіше і водночас найстражденніше на Землі – серце Матері. Мати виношувала під серцем дитину, викухувала її, пізніше – благословляла на самостійне життя, освячувала на весіллі, виховувала онуків. У всі часи мамині руки, жодної хвилики не знаючи відпочинку, знаходили роботу. Богиня роду, перша й наймудріша вихователька – саме Мати” [11, 184]. Найголовнішими рисами у змалюванні

образу матері у фольклорі є наступні: шанобливе ставлення до єдиної, улюбленої матері (“Одна мати вірна порада”, “На світі знайдеш усе, крім рідної матері”, “Матері ні купити, ні заслужити” / “Нет такого дружка, как родная матушка”, “Без отца – полсироты, а без матери и вся сирота”, “При солнце тепло, при матери добро”); змалювання найміцнішої безмежної любові матері до дитини (“У дитини заболить пальчик, а в матери – сердце”, “Любить, як мати дитину”, “Мати, як ясне сонечко” / “Дитя худенько, а отцу и матери миленько”, “Материнская молитва со дна моря вынимает”); показ материнської турботи (“Мати сама не з’їсть, а дітей нагодує”, “Як ластівка з ластів’ятком, так матінка з дитятком”); протиставлення життя з матір’ю та з мачухою (“Рідна мати високо замахує, а помалу б’є”, “Мати одною рукою б’є, а другою гладить”, “Материне серце, як літнє сонце”, “Мачушине серце, як осіннє сонце”, “Мачушине добро, як зимове тепло”, “Голівонька наша бідна, бо в нас матінка нерідна” / “Родная мать и высоко замахивается, да не больно бьет; мачеха низко замахивается, да больно бьет”, “Слепой щенок и тот к матери ползет”, “Из дому гонит мачеха, а из лесу медведь”) та інші.

Наявність високих моральних цінностей у фольклорних та літературних джерелах слов’янських народів є незаперечною, але, на наш погляд, дуже важливо, що вони присутні також у свідомості представників сучасних поколінь у такі бурхливі і неспокійні часи.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, дослідження образів мовної свідомості народів на основі матеріалів асоціативних словників із запровадженням методики асоціативного гештальту дає змогу не лише вивчити загальні та специфічні риси образів світу представників даних етносів, але й виявити ціннісні орієнтації сучасних українців та росіян. У подальшій роботі буде з’ясовано особливості структури асоціативного поля відповідного стимулу в білоруській мові та проведено зіставлення одержаних результатів із матеріалами вільних і спрямованих асоціативних експериментів.

Використана література:

1. *Грушко Е.А., Медведев Ю.М.* Словарь славянской мифологии. – Нижний Новгород: “Русский купец” и “Братья славяне”, 1996. – 480 с.
2. *Даль В.И.* Пословицы русского народа. – М.: ООО “Издательство АСТ”; ООО “Издательство Астрель”, 2004. – 752 с.
3. *Дашиева Б.В.* Концепт образа мира в языковом сознании русских, бурят и англичан (национально-культурный аспект): Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19. – М.: МГЛУ, 2000. – С. 11.
4. *Забьлин М.* Русский народ: обычаи, обряды, предания, суеверия. – М.: “Русская книга”, 1996. – 496 с.
5. *Луговая Т.М.* Русские пословицы и поговорки. – М.: Издат. дом “Диалог”, 2004. – 543 с.
6. *Марковина И.Ю., Данилова Е.В.* Специфика языкового сознания русских и американцев: опыт построения “ассоциативного гештальта” текстов оригинала и перевода // Языковое сознание и образ мира. – М.: Ин-т языкознания РАН, 2000. – С. 116-132.
7. Найкращі пісні України / Упорядн. М.В.Шевченко. – К.: “Демократична Україна”, 1995. – 267 с.
8. *Немировська Н.Г.* Духовне становлення українського військового інтелігента в умовах десекуляризації суспільства // Вісник НТУ “ХП”: Тематична збірка наукових праць “Філософська антропологія і філософія культури”. – Харків: НТУ “ХП”. – 2002. – № 15. – С. 122–129.
9. *Олійник О.* Світ українського слова. – К.: “Хрещатик”, 1994. – 416 с.
10. Славянський асоціативний словарь: русский, белорусский, болгарский, украинский / *Н.В.Уфимцева, Г.А.Черкасова, Ю.Н.Караулов, Е.Ф.Тарасов.* – М.: Ин-т языкознания РАН, 2004. – 792 с.
11. Словник символів культури України / За заг. ред. *В.П.Коцура, О.І.Потапенка, М.К.Дмитренко, В.В.Куйбіди.* – 3-е вид. – К.: Міленіум, 2005. – 352 с.
12. *Степанов Ю.С.* Константы: Словарь русской культуры: Изд. 2-е, испр. и доп. – М.: Академический Проект, 2001. – 990 с.
13. *Стернин И.А., Быкова Г.В.* Концепты и лакуны // Языковое сознание: формирование и функционирование / Отв. ред. Н.В. Уфимцева. – М.: Ин-т языкознания РАН, 1998. – С. 55-67.
14. *Тарасов Е.Ф.* К построению теории межкультурного общения // Языковое сознание: формирование и функционирование. – М.: Ин-т языкознания РАН, 1998. – С. 30-34.

15. Українські прислів'я, приказки та порівняння з літературних пам'яток / Упорядн. М.М. Пазяк. – К.: Наук. думка, 2001. – 392 с.
16. Уфимцева Н.В. Языковое сознание: этнопсихолінгвістическая парадигма исследования // Методология современной психолінгвістики. - М.; Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2003. - С.162- 174.
17. Філософія: Навчальний посібник / І.Ф.Надольний, В.П.Андрущенко, І.В.Бойченко, В.П.Розумний та ін.; За ред. І.Ф.Надольного. – К.: Вікар, 1997. – 584 с.

Ткаченко О.Г.
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

СИСТЕМНІ ВІДНОШЕННЯ В МОВІ

Думка про те, що мова – це не механічна сукупність внутрішньо незалежних явищ, а впорядкована єдність взаємозв'язаних і взаємозумовлених елементів, наявна вже в давньоіндійській граматиці Паніні, у філософсько-лінгвістичних роздумах В. Гумбольдта, у концепції мови як організму А. Шлейхера, у працях І. Бодуена де Куртене і, нарешті, чітко виражена в концепції Ф. де Соссюра.

Системи бувають: *матеріальні* (будь-який живий організм): первинні, що не залежать від індивідуальної чи суспільної свідомості людей; вторинні, що виникають завдяки діяльності людей (мова, релігія); *ідеальні* (елементи – абстрактні поняття); *прості* (група) і *складні* (суспільство); *гомогенні* (елементи однорідні, система функціонує внаслідок різних їх комбінацій – система сигналізації морськими прапорцями) й *гетерогенні* (взаємозумовлені елементи різного характеру, які утворюють підсистеми, що можуть перебувати в різних ієрархічних стосунках); *закриті й відкриті*; *статичні* (не змінюються з плином часу) і *динамічні* (зазнають змін протягом часу внаслідок взаємодії з середовищем).

У мові є план вираження (матеріальний або потенційно-матеріальний) і план змісту (ідеальний). Мова складається з підсистем, які є різними за своєю структурою і функціями, тому в цілому мовна система – гетерогенна.

Мовна система характеризується матеріальною і структурно-функціональною єдністю. З матеріального боку, у мові немає нічого, крім звуків (39 фонем в українській мові); зі структурного боку, у мові немає нічого, крім тотожностей і відмінностей; з функціонального погляду, усе те, що є в мові, підпорядковане виконанню декількох функцій (комунікативної, гносеологічної, естетичної тощо).

Істотною особливістю мовної системи є її діяльнісний характер.

Розглянемо типи відношень між мовними одиницями (парадигматичні, синтагматичні й ієрархічні).

Парадигматичні відношення (за Ф. де Соссюром, – асоціативні) – відношення вибору, асоціації, що ґрунтуються на подібності й відмінності позначувальних і позначуваних одиниць мови. На цьому ґрунті одиниці мови об'єднуються в групи, розряди, класи, категорії. Зокрема, на парадигматичні відношення спирається класифікація звуків, система відмінювання і дієвідмінювання, синонімічний ряд тощо. Найбільш помітною є парадигматика в морфології (*хліб, хліба, хлібу* і т.д.). Парадигматичні відношення називають вертикальними, оскільки будь-яку парадигму можна записати в стовпчик, вертикально (наприклад, відмінкову парадигму іменника чи іншої частини мови, лексико-семантичну групу тощо).